

УДК 81:811.11-112

ТИПОЛОГІЯ КАТЕГОРІЇ СТАНУ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ У СУЧАСНИХ ГРАМАТИЧНИХ СТУДІЯХ

Шапочкіна О.В.

Інститут філології

Київського університету імені Бориса Грінченка

Досліджено типологію категорії стану у германських мовах різних ареалів. Шляхом типологічного співставлення англійської, німецької та ісландської мов автором виокремлено типологічні особливості категорії стану. Особливості творення та вживання станових конструкцій проаналізовано на трьох рівнях: морфологічному, синтаксичному, семантичному. Завдяки цьому у статті презентовано ключові конвергентні та дивергентні ознаки категорії стану германських мов. Зокрема обґрунтовано дефініційне та типологічне розмаїття, опозиційні види станових конструкцій сучасних англійської, німецької та ісландської мов.

Ключові слова: категорія стану, типологія, діатеза, активний стан, пасивний стан, зворотний стан, взаємний стан, каузативний стан, середній стан.

Постановка проблеми. У сучасних граматицих студіях дотепер не існує загальноприйнятого визначення категорії стану та його типології. З точки зору форми, стан – це морфологічна категорія, яка виражається зміною форм дієслова і утворюється на основі формальної репрезентації відношень основних його компонентів: «підмет – присудок – додаток». З позиції змісту – це синтаксична категорія, оскільки вказує на певні відношення між компонентами речення: «агенс – предикат – об'єкт». Однак стан виражає не тільки синтаксичні відношення між членами речення, а й відношення підмета і додатка з їх семантичними ролями у певній ситуації. Складові цих двох рівнів – формально-синтаксичного та семантичного (або концептуального) не завжди чітко віддзеркалюють одна одну. Завдяки цьому характер цих невідповідностей називається діатезою (відношенням за О. Холодовичем) [6]. Цю дефініцію було запропоновано ще у 70-х роках минулого століття. Відтоді стан визначався як «граматично маркована у дієслові діатеза». Вона виокремлюється у мові в тому випадку, коли у ній є в наявності дієслівні лексеми, різноманітні словоформи яких співвідносяться із різними діатезами, а саме із різними відповідностями між ролями лексеми та членами речення, що виражають ці ролі. Внаслідок вищезазначених причин у граматиці відомі три

визначення стану – семантичне, синтаксичне та семантико-синтаксичне. Тому окреслена категорія може визначатися як граматицих, що у свою чергу включає такі аспекти: семантичний, синтаксичний та морфологічний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вищезазначеною проблемою займалися вітчизняні та зарубіжні науковці, а саме: граматицих імплементація категорії стану німецької мови (Н. Соколова, І. Молчанова, Е. Гутрова), ісландської мови (В. Берков, М. Стеблін-Каменський, А. Норреен, Б. Кресс), англійської мови (О. Смирницький, О. Есперсен, Н. Кобріна, О. Холодович, М. Халлідей, Г. Вейхман) та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Станові системи германських мов відрізняються одна від одної складом морфологічно похідних форм. Окрім того, граматицих дотримуються різних поглядів стосовно їх кількості у германських мовах різних ареалів – західного та північного. Навіть стосовно однієї мови існують різні точки зору на цю проблему. Якщо О. Смирницький [4] розрізняв усього два стани – активний та пасивний, то Н. Кобріна [3] говорить про шість станів у сучасній англійській мові: активний (*the active voice*), пасивний (*the passive voice*), зворотний (*the reflexive voice*), взаємний (*the reciprocal voice*), середній (*the medial or middle voice*) та каузативний (*the causative voice*).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження категорії стану таких сучасних германських мов – німецької, ісландської, англійської і виявлення спільних та відмінних ознак й особливостей використання категорії стану у контексті сучасної граматичної теорії.

Виклад основного матеріалу. У сучасній англійській мові важлива не стільки перехідність дієслова (як у німецькій), скільки більш широка властивість дієслова мати у наявності який-небудь додаток – прямий або непрямий. Дієслова, що вживаються у пасивному стані, розгалужуються на такі типи: 1) перехідні дієслова, напр.: англ. *To say sth., to hear sth.* із одним додатком, який стає підметом у пасивній конструкції напр.: англ. *Sth. was said,* 2) дієслова із двома додатками, прямим та непрямим, які є обов'язковими та для яких властиві дві пасивні конструкції напр.: англ. *To tell sb. Sth., to show sb. Sth.* Вибір однієї з конструкцій залежить від того, що є ремою напр.: англ. *We were shown the film. The film was shown to us,* дієслова із двома додатками, один із яких завжди приєднаний напр.: англ. *To explain sth to sb., to describe sth. To sb.* Вони можуть утворювати лише одну пасивну конструкцію напр.: англ. *The word was explained to us.* Підметом у такій конструкції стає тільки прямий додаток, а дієслова, що мають тільки приєднаний додаток і є перехідними, напр.: англ. *To speak to sb., to look at sb.* Варто відмітити, що на відміну від інших германських мов, у сучасній англійській мові у пасивних конструкціях прийменник вживається у кінці речення напр.: англ. *He was looked at.*

Активний та пасивний стани є відображенням однієї й тієї ж ситуації та, зазвичай, розглядаються разом напр.: англ. *I heard the song. – The song was heard by me.* У пасивній конструкції відбувається конверсивна презентація у синтагматичній тієї ж ситуації, що й у активній моделі, що є мовним вираженням реалізації іншого погляду на стан речей, змінюється концептуалізація тієї ж самої ситуації. Однак у англійській мові є певна кількість дієслів, які знаходяться поза системою пасивного стану: модальні, дієслова стану (*be, exist*), дієслова-якості (*taste, smell*), дієслова-відношення (*belong, become, sound, resemble*), дієслова-зв'язки (*be, seem, appear*) тощо. Є й інші дієслова, які не мають пасивного стану (*to lack, to miss*). Пасивний стан лише розглядається як варіативна форма. Також є випадки, коли об'єкт не згадується взагалі та утворюється особливий тип безагенсового пасиву напр.: англ. *It is said that she is famous. She is said to be famous.*

У зворотному стані дія суб'єкта спрямована на самого себе, тобто діатеза, що лежить у основі станового значення, визначається референтністю агенса та об'єкта дії. Внаслідок відсутності в англійській мові спеціальної зворотної форми дієслова, рефлексивність може виражатися двома варіантами: за допомогою дієслів, для яких зворотність типова напр.: англ. *Peter dressed and went away,* з допомогою дієслова із зворотним займенником напр.: англ. *They saved themselves.* Зворотний займенник у цьому випадку не має статусу самостійного члена речення.

Взаємний стан характеризується тим, що станові відношення у ньому складаються на основі

двох активних суб'єктів, які здійснюють однакову конверсивно спрямовану дію, тобто обидва суб'єкти комунікативно рівнозначні. О. Холодович називає такі відношення «симетричними». Симетричність суб'єктів виражається або двома підметами або одним підметом у множині. Іноді така конверсивна спрямованість визначається семантикою дієслова або за допомогою займенника *one another, each other.* Кількість дієслів у таких структурах обмежена. Н. Кобріна [3, с. 5–21] наводить таку класифікацію: а) дієслова, що виражають взаємну дію або взаємне відношення, напр.: англ. *Love, hate, congratulate;* б) дієслова, що означають акти вербальної комунікації напр.: англ. *Talk(to), call, interrupt;* в) деякі дієслова чуттєвого та розумового сприйняття, напр.: англ. *Know, understand;* г) дієслова фізичної взаємодії, напр.: англ. *Push, pull, embrace, kiss;* д) дієслова руху напр.: англ. *Join, meet;* е) дієслова схожості напр.: англ. *Resemble.*

Діатеза у середньому стані визначається невідповідністю між формою активу та концептуальним осмисленням ситуації, напр.: англ. *The window closed.* Цей стан є «середнім» між активом та пасивом. Дієслово передає участь у дії, типову характеристику або ситуацію для суб'єкта або об'єкта.

Існування каузативного стану у англійській мові є спірним, оскільки вважається недоцільним його виокремлення та використання дефініції «стан» по відношенню до нього. Адже каузативне значення не завжди підкріплюється формою у разі відсутності агентивного об'єкта. Більшість науковців вважають цю конструкцію особливою формою, так званою двокомпонентною структурою, де суб'єкти виконують дві ролі – суб'єктну та об'єктну. Обидва компоненти, як правило, виражені живими істотами. Найуживанішим дієсловом у конструкціях такого типу є дієслово *make* та менш уживані *get, compel, have, force,* напр.: англ. *He made the horse run. She forced me to come.*

У сучасній німецькій мові за твердженням російських граматистів Н. Соколової, Н. Молчанової, Е. Гутрової [5] та німецьких дослідників В. Адмоні [1], Е. Агрікола [7] існує 2 стани – активний (*Aktiv*) та пасивний (*Passiv*). Пасивний у свою чергу розподіляється на пасив-процес та пасив-результат. Стан утворюють транзитивні (перехідні) дієслова, які вживаються не тільки у активному, а й у пасивному чи результативному станах. Семантичні відтінки між активним пасивним та результативним станами можна спостерігати у таких конструкціях, напр.: нім. *Olga deckt den Tisch (Aktiv), der Tisch wird von Olga gedeckt (Passiv); der Tisch ist gedeckt (Stativ).*

Активний стан сигналізує, що суб'єкт є активним носієм дії; пасивний стан описує пасивну дію суб'єкта, цільовим пунктом при цьому є процес дії; результативний стан презентує кінцевий результат діяльності. У пасивному стані німецьких дієслів вживаються виключно перехідні дієслова. Проте існує безліч перехідних дієслів, які не утворюють пасивних конструкцій, напр.: нім. *erhalten, behalten, enthalten, haben, bekommen, wissen, besitzen, kennen, treffen, erfahren, kosten.* Пасивні конструкції утворюються за схемою: відмінювана форма допоміжного дієслова *werden* та партицип II основного дієслова.

Пасивні конструкції розгалужуються на три типи: 1) безособові пасивні конструкції, напр.: нім. *Es wird getaut.* «Розтає»; 2) двокомпонентний пасив, напр.: нім. *Das Buch wird gelesen.* «Книжка читається»; 3) трикомпонентний пасив (із персоніфікованим або не персоніфікованим компонентом), напр.: нім. *Das Buch wird von dem Studenten gelesen* «Книжка читається студентом». Окремо також можна виділити особливу групу дієслів зворотного, напр.: нім. *Ich wasche mich* – «Я вмиваюся» та взаємного стану, напр.: нім. *Sie küssen sich* – «Вони цілуються». Проте зворотні та взаємні дієслова у сучасній німецькій мові більшість граматистів не зараховують до категорії стану, а просто відносять до дієслівних типів: прості, складні, допоміжні, зворотні, взаємні, безособові тощо [5].

Особливістю німецьких пасивних станових конструкцій є те, що німецькій категорії стану властива темпоральність, одну і ту ж пасивну конструкцію можна вжити у різних часах, теперішньому, минулому, давньоминулому та майбутньому, напр. нім. *Der Text wird in der Stunde gelesen (Präsens Passiv); Der Text wurde in der Stunde gelesen (Imperfekt Passiv); Der Text ist in der Stunde gelesen worden (Perfekt Passiv); Der Text war in der Stunde gelesen worden (Plusquamperfekt Passiv); Der Text wird in der Stunde gelesen werden (Futur I Passiv).*

В. Берков [2] зазначав, що у сучасній ісландській мові є 5 основних станових значень – активне, власно-зворотне, медіальне, взаємне та пасивне. Власно-зворотний стан передає зворотна конструкція (1-ша та 2-га особа дієслова + особовий займенник у непрямому відмінку, 3-тя особа дієслова + зворотний займенник) або ж так званою зворотною формою на *-st*, напр.: ісл. *Hann klæddi sig – hann klældist* «він одягся». Медіальний (середній) стан передається також зворотною конструкцією або зворотною формою, напр.: ісл. *Hann snýr sér* «він повертається», ісл. *Jörðin snýst kringum sólina* «Земля обертається навколо Сонця», ісл. *Setjast á stól* «сісти на стілець», ісл. *Mér mistókst það* «мені це не вдалося». Взаємне значення передається зворотною формою або незворотною формою дієслова із взаємним займенником, напр.: ісл. *Þeir skrifast á* «вони листуються», *þeir börðust* «вони билися». Пасивне значення виражається конструкцією «vera 'бути' + дієприкметник II», а також у деяких випадках зворотною формою. Конструкція «vera 'бути' + дієприкметник II» має значення акціо-нального та статального пасиву, напр.: ісл. *bókin er skrifuð* означає два варіанти: «книга пишеться», «книга написана». Значення вищенаведених конструкцій визначається контекстом.

Зворотні форми ісландської категорії стану мають перелік особливих відтінків пасивності: результативний (ісл. *Fréttast* «стати відомою (про новину)»); якісно-пасивний (ісл. *Bletturinn þvaest ekki úr* «пляма не відпирається»); можливості сприйняття (ісл. *sjást* «ввижатися»). Пасивну конструкцію утворюють дієслова, які мають керування у непрямих відмінках (знахідному, давальному та родовому), а також мають віддієслівні частки, напр.: ісл. *Hann er settur frá sem yfirmadur* «його звільнено з посади керівника».

Варто зауважити, що пасивну конструкцію «vera 'бути' + дієприкметник II» у ісландській мові

необхідно відрізнати від омонімічної суб'єктно-результативної конструкції, напр.: ісл. *Hann er farinn* «він пішов» та неозначено-особовою, напр.: ісл. *Það er barid á dyr* «у двері стукають». Станові значення дієприкметників та інфінітивів також мають свої певні особливості у ісландській мові, а саме: дієприкметник I має активне значення, напр.: ісл. *sofandi* «сплячий», та дієприкметник II від неперехідних дієслів також, напр.: ісл. *kominn* «той, хто прийшов». Дієприкметник II має здебільшого пасивне значення, напр.: ісл. *Kosinn* «обраний». Інфінітиви мають всі станові значення, напр.: ісл. *Bera* «нести», *klæða sig ma klæðast* «одягатися», *talast við* «розмовляти», *vera saminn* «бути складеним» тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, порівнюючи типологію граматичної категорії стану у англійській, німецькій та ісландській мовах, можна виокремити ключові спільні (конвергентні) та відмінні (дивергентні) ознаки. Щодо кількості станів, то у німецькій мові налічується два стани – активний та пасивний (пасивний стан розподілено на пасив-процес, та пасив-результат), особливими становими конструкціями вважають комбінації із зворотними та взаємними дієсловами; у англійській мові презентовано підходи: класичний (два стани – активний та пасивний) та новітній (шість станів – активний, пасивний, зворотний, взаємний, середній, каузативний); у ісландській мові виокремлено п'ять основних станових значень – активне, власно-зворотне, медіальне, взаємне та пасивне.

Для категорії стану у німецькій та ісландській мовах дуже важлива така властивість дієслова, як перехідність; для категорії стану в англійській мові більш суттєвою є властивість дієслова мати прямий або непрямий додаток. У англійській мові пасивний стан має досить розгалужені типи, у німецькій мові лише три типи: безособовий, агенсовий та трикомпонентний пасив; до того ж німецькі пасивні конструкції розгалужуються на пасив-процес та пасив-результат; у ісландській мові пасивний стан має лише два типи: акціо-нальний та статальний. Цікавою особливістю є рамкова конструкція, яка є основоположною для німецької мови, де кожен член речення займає фіксоване місце, незалежно від типу станових відношень. Проте у англійській мові є також своєрідна рамкова конструкція для пасивного стану: прийменники вживаються тільки в кінці речення. Конвергентною для порівнювальних германських мов є головна ознака взаємного стану – симетричність, два суб'єкти, що вжиті у конструкції такого типу є комунікативно рівнозначними. Також дієслів такого типу незначна кількість у всіх трьох досліджуваних мовах. Спільним також є наявність класичної конструкції утворення пасивного стану: допоміжне дієслово у комбінації із партиципом у німецькій та ісландській мовах; утворення у досліджуваних германських мовах зворотного та взаємного станів із обов'язковим вживанням займенників. Відмінним є: велика кількість зворотних пасивних відтінків у ісландській мові; типологічна темпоральність німецьких пасивних конструкцій; безліч перехідних дієслів у німецькій мові, які не можуть утворювати пасив; наявність медіального (середнього) стану у ісландській мові і англійській мові та його відсутність у німецькій мові, тощо.

Виникає питання, чому граматичній категорії стану у сучасних германських мовах властиве таке дефініційне та типологічне розмаїття, абсолютно опозиційні та спірні види станових конструкцій та чому, порівнюючи три споріднені германські мови – англійську, ісландську та німецьку, ми спостерігаємо суттєві ареальні

відмінності на різних рівнях – морфологічному, синтаксичному, семантичному та ін.. На ці питання можна відповісти, занурившись у дослідження витоків творення та вживання категорії стану у давньогерманських мовах різних ареалів. Про це буде йти мова у подальших наукових розвідках нашого дослідження.

Список літератури:

1. Адмони В.Г. Основы теории грамматики (Вопросы теории языкознания). М. –Л.: Наука, 1964. – 104 с.
2. Берков В.П. Исландский язык // Современные германские языки. 2-е изд., испр. и доп. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2001. – 336 с.
3. Кобрина Н.А. Функциональная модель языка // Язык как функциональная система: Сб. статей к юбилею профессора Новеллы Александровны Кобриной / Тамбовский гос. ун-т им. Г.Р. Державина / Н.Н. Болдырев (отв. ред.). – Тамбов, 2001. – С. 5-21.
4. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – М.: Изд-во лит: на иностр. яз., 1959. – С. 267.
5. Соколова Н.Б. Справочник по грамматике немецкого языка / Н.Б. Соколова, И.Д. Молчанова, Е.И. Гутрова. – 3-е изд., дораб. – М. Просвещение, 1999. – 383 с.
6. Холодович А.А. Проблемы грамматической теории. –М.: Наука, 1979. – 304 с.
7. Agricola Erhard, Fleischer Wolfgang. Die deutsche Sprache: kleine Enzyklopedie. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1969. – S. 613.

Шапочкина О.В.

Институт филологии

Киевского университета имени Бориса Гринченко

ТИПОЛОГИЯ КАТЕГОРИИ ЗАЛОГА ГЕРМАНСКИХ ЯЗЫКОВ В СОВРЕМЕННЫХ ГРАММАТИЧЕСКИХ СТУДИЯХ

Аннотация

Исследована типология категории залога в германских языках разных ареалов. Путем типологического сопоставления английского, немецкого и исландского языков автором выделены типологические особенности категории залога. Особенности создания и применения залоговых конструкций проанализированы на трех уровнях: морфологическом, синтаксическом, семантическом. Благодаря этому в статье представлены ключевые конвергентные и дивергентные признаки категории залога германских языков. В частности обосновано дефиниционное и типологическое разнообразие, оппозиционные виды залоговых конструкций современных английского, немецкого и исландского языков.

Ключевые слова: категория залога, типология, диатеза, активный залог, пассивный залог, обратный залог, взаимный залог, каузативный залог, средний залог.

Shapochkina O.V.

Institute of Philology

Borys Grinchenko Kyiv University

TYPOLOGY OF THE CATEGORY OF VOICE IN MODERN GERMAN GRAMMATICAL STUDIES

Summary

The typology of the category of voice in the Germanic languages of different areas is studied. By typological comparison of English, German and Icelandic the author singled typological features of the category of voice. Features of creation and application of voice structures are analyzed at three levels: morphological, syntactic, semantic. Because of it this article presents key convergent and divergent signs of the category of voice in Germanic languages. In particular definitional and typological diversity, opposition types of voice structures of modern English, German and Icelandic languages are proved.

Keywords: category of voice, typology, diathesis, active voice, passive voice, reverse voice, mutual voice, causative voice, middle voice.